

mještanje žitelja na obližnje gradinske punktove. Keramički su nalazi ovog sloja podrobno obrađeni i razvrstani po ukrasima i oblicima u nekoliko skupina. Zanimljiv je ukop koji je pronađen 1983. g. i to u većoj keramičkoj posudi koji su Čečuk i Radić datirali u vrijeme pojave rane žljebljene keramike. S tim u vezi diskutiran je problem jadranskog tipa ljubljanske kulture. U zaključku stoji konstatacija o stalnoj transformaciji nakovanske kulture pod utjecajima višestranih impulsa od kojih je presudan utjecaj cetinske kulture iz njezinog matičnog područja.

Nakon kratkog *Zaključka* (str. 275) knjizi je pridodano poglavlje broj 13: *Životinjske kosti iz Vele spile na otoku Korčuli* Snježane Kužir, Krešimira Babića i Zvonimira Kozica. Na tablici je prikazana raspodjela koštanih nalaza prema razdobljima i pripadnosti - ptice, sisavci, ribe, vodozemci i neodređene kosti. Autori zaključuju da pretežni dio mesne prehrane u paleolitiku čine jelen i kopitari, a za popunu ptice. U mezolitiku se povećava udio malih preživača i riba. Govedo se pojavljuje tek u hvarskoj kulturi i traje dalje.

Monografija Čečuka i Radića cjelovito prikazuje dosadašnje rezultate istraživanja Vele spile, vrlo važnog pretpovijesnog nalazišta u Dalmaciji. Tekst je organiziran, kako je već istaknuto, tako da pojedino poglavlje obrađuje jedan sloj odnosno period i kultur. Svako poglavlje ima svoj katalog materijala i table, slike i grafikone, te vrlo stručan engleski prijevod Staše Forenbahera, te predstavlja dragocijeni novi prilog poznavanju pretpovijesti istočne obale Jadrana.

Dunja GLOGOVIĆ

Verena Gassner, Sonja Jilek, Sabine Ladstätter: *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich.* Österreichische Geschichte. 15 v. Chr.-378 n. Chr. Verlag Carl Ueberreuter, Wien 2002. ISBN 3-8000-3772-6. 488 str.

Pred nami je najnovije delo o antični zgodovini za območje naše sosedne Avstrije, ki je izšlo leta 2002 na Dunaju pod taktirko H. Wolframa. Že v samem naslovu je opredeljen časovni okvir, ki ga ta zajetna knjiga obsega, poudariti pa je treba tudi to, da ga avtorice razumno presežejo in dokaj natančno orišejo tudi čas pred letom 15 pred Kr. ter obdobje pozne antike po letu 378 po Kr. Knjiga je nedvomno velik prispevek k sistematični predstavitvi zgodovine Norika. Avtorice tega dela so tri priznane avstrijske strokovnjakinje, ki so si razdelile posamezna poglavja. Delo se nedvomno odlikuje po izjemni preglednosti in sistematičnosti.

Uvodno poglavje je posvečeno virom, ki jih V. Gassner in S. Ladstätter predstavi za občudovanja vredno natančnostjo. Posebej poudarita historiografske vire, kjer nanizata antične avtorje, ki tako ali drugače pišejo o Noriku. Polibij prvi poroča o tem prostoru, sledijo posamične omembe pri Cezarju, Horaciju in Ovidiju. Občutno več najdemo pri Liviju in Strabonu; zgodovinsko delo Veleja Paterkula pa ima posebno vlogo za preučevanje obdobja cesarja Tiberija. Sledi Plinij Starejši, ki prvi omeni noriška mesta (*oppida*), za katera pravi, da so bila ustanovljena (kot municipiji) v času Klavdija: *Virunum*, *Celeia*, *Aguntum*, *Teurnia*, *Iuvavum* in v času Vespazijana: *Flavia Solva*, ki je bila edina med omenjenimi rimska kolonija. Že omenjenim se pridružujejo še zgodovinarji Tacit, Plutarh, Svetonij, Flor, Apijan ter geograf Ptolemej. Za čas Severov je najpomembnejši vir Kasij Dion, za obdobje pozne antike se število antičnih virov ponovno pomnoži: življenjepisi svetnikov, kronike, biografije ..., z naraščanjem njihovega števila pa upada njihova zanesljivost. Poleg teh virov avtorici predstavita še "potovalne" priročnike in zemljepisne karte: *Notitia Dignitatum* - poznoantični priročnik o ureditvi rimske države; *Itinerarium Antonini* - seznam cest, obestnih postaj in razdalj v rimski državi; *Tabula Peutingeriana* - prepis antične karte imperija. Predzadnji razdelek tega poglavja je namenjen epigrafskim

in numizmatičnim virom, zadnji pa predstavi še arheološke.

Sam zgodovinski pregled avtorice razdelijo na tri velike dele: zgodnje obdobje (*Die Frühzeit*), srednje cesarstvo (*Die mittlere Kaiserzeit*) in pozna antika (*Die Spätantike*).

Prvi obsežen razdelek prvega dela se začne s predstavitvijo Keltov, Retijcev in Rimljanov v 2. in 1. st. pred Kr. Avtorici V. Gassner in S. Jilek orišeta vse pomembne epizode iz tega obdobja: npr. ustanovitev Akvileje leta 181 pred Kr. in okoliščine, ki so jo spremljale; noriške kralje: *Catmelus*, *Cincibilus*, *Balanos*; pomen zlata pri noriških Tavrskih ter vdor Kimbrov in bitko pri Noreji. Ustavita se tudi pri problemu lociranja tega znamenitega mesta, ki že dolgo buri domišljijo raziskovalcev noriškega prostora. Sledi predstavitev noriškega kraljestva (*regnum Noricum*) v 1. st. pred Kr.

Naslednji del je posvečen fazi okupacije v času cesarja Avgusta in Tiberija, ki je potekala večinoma po mirni poti, kar je nedvomno fenomen rezerviran za Norik. Rimljani pa so si tudi to območje, še bolj pa okolico, dokončno podredili z vojnimi pohodi: osvojitve Alp, Porenja in Panonije. Norik je upravno postal provinca šele v času cesarja Klavdija, živahni trgovski stiki pa so se nadaljevali že od 2. st. pred Kr. naprej. Leto 15 pred Kr., ki ga smatramo za začetek okupacije Norika, tega ni spremenilo; nedvomno pa so se s tem letom začele priprave na uradno in upravno vzpostavitev province. V ta čas sodi razcvet, pa tudi propad trgovskega središča na Štalenski gori (Magdalensberg), kjer je bil sedež rimske uprave v zasedenem noriškem kraljestvu. Rimljani so se namreč zavedali strateško pomembnega prostora, ki so ga na novo priključili. Med drugim so z njim pridobili prostor, na katerem so lahko izvajali nabor; tako so nastale nove vojaške formacije: *cohors Montanorum prima*, *cohors I Noricorum equitata* in *ala Noricorum*.

Posebno pozornost avtorici posvetita vzpostavitvi novih provinc (Reciji, Noriku in Panoniji). Na tem mestu se lepo pokaže vpetost Norika v širše geografsko območje, na kar avtorici opozorita s predstavitvijo položaja v Reciji in Panoniji. Na eni strani smo tako priča sorodnostim v vseh treh provincah, na drugi pa poudarita poseben, na nek način privilegiran, položaj Norika. Sočasno z vzpostavitvijo provinc so morali urediti tudi problem meja; avtorici nam torej začrtata najnovejša dognanja v zvezi s potekom meja Norika. Sledi podrobna obravnava cestnega omrežja v Noriku z vseh mogočih vidikov, ki se tičejo prometa v antiki. Dodata še pomen znane ceste *via Claudia Augusta*, pa prazgodovinske jantarne poti in drugih povezav vzhod - zahod. Avtorici ne zamudita priložnosti za kratki ekskurz na temo potovanja v antiki.

Naslednjih deset strani je posvečenih opisu že omenjenih municipijev, ki so nastali v času Klavdija. Po uvodnih razlagah pojmov kolonija (*colonia*), municipij (*municipium*) ter rimsko državljanstvo sledi opis prvih noriških municipijev. Ker je med njimi tudi Celeja, je avtorici sicer ne pustita popolnoma ob strani, odpravita pa jo z nekaj vrsticami, kar kljub upravičenemu argumentu, da današnje Celje leži zunaj avstrijskega ozemlja, nemalo bode v oči. Iz obdobja cesarja Klavdija sledi še predstavitev koncepta obrambe, ki ga je želel vzpostaviti v posameznih provincah: v Reciji, Noriku in Panoniji. V ta sklop sodi tudi Karnunt (*Carnuntum*) kot prvi legijski tabor na Donavi.

Zadnji razdelek tega poglavja se ukvarja s flavijsko - trajanskim obdobjem; na prvem mestu je oris politične situacije v rimskem imperiju in njen vpliv na province. V tem času se začne tudi izgradnja limesa na Donavi, ki bo v naslednjih obdobjih še pridobival na pomenu, kmalu pa bo postal najpomembnejši branik pred vdori barbarov s severa. Rimljani so tako v tej prvi fazi gradnje pripravili dobro osnovo obrambnega sistema na Donavi. V drugi polovici 1. st. po Kr. se mestno življenje v Noriku razširi in okrepi, urbanizacija južnega Norika doživi pomemben razcvet, razvija pa se tudi življenje na podeželju: nastajajo vasi (*vici*). Vzporedno s temi procesi in odvisno od njih poteka tudi romanizacija vzhodnoalpskega področja, ki povzroči spremembe v vsakdanjem življenju, v čaščenju bogov, kulturi in civilizaciji.

Avtorici drugega velikega dela knjige o srednjem cesarstvu sta isti kot pri prejšnjem: V. Gassner in S. Jilek. Poglavlje se začne s pregledom obdobja od cesarja Hadrijana do markomanskih vojn. Predstavljene so splošne politične razmere v imperiju, ki se v tem času še prav posebej odražajo na obravnavanem prostoru. Dogodki in posledice markomanskih vojn - namestitev dveh novih legij v Recijo in Norik - so opisani pregledno in jasno, tako kot celotna knjiga pa je tudi ta del napisan v zelo berljivem tonu. Končno se prične še urbanizacija severnega Norika, nastaneta namreč dva nova municipija: *Ovilava* in *Cetium*. V naslednjih podglavljih avtorici obravnavata mestno življenje, upravo, ki ima tam svoj sedež, življenje na podeželju, provincialno umetnost in drugo. Sproti opozarjata na spremembe in razlike, ki se v tem času pojavijo v primerjavi s prejšnjim obdobjem. Posebej pa je treba opozoriti na razdelek, ki se ukvarja s trgovanjem in obrtjo; v tem kontekstu se namreč lahko seznanimo z znamenitim noriškim železom (*ferrum Noricum*), pa tudi drugimi dejavnostmi: kamnoseštvom, lovom, tkanjem ... Že od prvih stikov med rimskim imperijem in noriškim kraljestvom so pri tem imeli posebno vlogo trgovci, katerih pomen avtorici orišeta prav na tem mestu. Sledita še obravnavi religije in načina pokopa. Kakor na vsakem območju se tudi na tem najdejo geografsko omejene značilnosti; tukajšnji kult: *Mars Latobius*, *Isis Noreia*, *Kybele* ..., noriško - panonske gomile kot način pokopa, za katere lahko predvidevamo, da so stvar keltske kontinuitete.

Tudi čas Severov prinese določene novosti; že sam prevzem oblasti Septimija Severa ni običajen, spet namreč pride do izraza vojaška moč nekega pretendenta. Z dinastijo Severov se v Rimskem imperiju začne prva resnejša kriza; v ospredje družbe stopa militarizacija; vojska - poveljniki in legionarji pridobivajo na pomenu. Ker pa so tudi grožnje barbarov čedalje večje, se rimska država odloči utrditi obrambne sisteme, ob cestah postavijo beneficiarske (beneficiarji - neke vrste policaji) postaje, saj se vedno bolj širi tudi roparstvo. V času cesarja Karakale nastane še kolonija *Lauriacum*. Za to obdobje je značilno širjenje misterijev in kultov z vzhoda (Mitra, Jupiter Dolihen-ski, Izida ...), ki jih je vojaštvo zaradi svoje mobilnosti razneslo po vsem rimskem imperiju. Tako imenovani vojaški cesarji 3. st. krize ne morejo preprečiti; le-ta se kaže tudi v zakopanih zakladih iz tega časa po provincah Norik in Recija.

Poglavlje o pozni antiki, ki se prične z Dioklecijanom, je pripravila S. Ladstätter. Čas vladanja cesarja Dioklecijana zaznamujejo njegove reforme, ki so zavrle in prestavile propad države. Prenovo doživijo tudi province, zaradi lažje uprave in obrambe jih Dioklecijan razdeli na manjše upravne dele. Tako nastaneta: *Noricum ripense* in *Noricum mediterraneum* ter *Pannonia Prima* in *Pannonia Secunda*. Uspešno politiko nadaljuje cesar Konstantin, Dioklecijanov naslednik. Meje rimskega imperija doživijo prve spremembe, enako velja za donavski limes in količino vojske, ki je bila tja postavljena. Upadanje je vidno na vseh področjih življenja: trgovina, obrt, obdelovanje zemlje, kar nikakor ni brez posledic.

Sledi še obdobje od bitke pri Adrianopolu pa do zadnjih vzdihljajev rimske dobe. Doba, ki je preprejena z bitkami, vpadi ljudstev z vzhoda, intrigami, propadanjem in se konča z odstavitvijo zadnjega zahodnorimskega cesarja. V Italiji kmalu zavladajo Teoderik Veliki; sledi obdobje, ko je vzhodnoalpski prostor razdeljen med Franke, Bizantince in Langobarde. Vse te pa kmalu zamenjajo Slovani, ki se sem naseljujejo v prihajajočih stoletjih. Staroselsko prebivalstvo se pred navali Slovanov umika na višje ležeče naselbine, ki so ena izmed značilnosti tega obdobja.

Preostane samo še zadnje dejanje, ki se ukvarja s širjenjem krščanstva, najprej na splošno, kmalu pa preide na obravnavano področje. Avtorica predstavi *Vita Severini* kot pomemben zgodovinski vir za zgodovino pozne antike ter organizacijo cerkve na samem začetku vzpona.

Več kot sto strani knjige so avtorice zapolnile s koristnimi indeksi, seznamami literature, časovnimi tabelami, opombami in podobnim. Izbor citirane literature je izredno obsežen, tako nedvomno zajema večino referenc vrednih upoštevanja.

Sedanji avstrijski prostor je bil v antiki razdeljen med tri province: Norik, Recijo in Panonijo. Največji del je pripadal Noriku, v katerega je bil vključen tudi nezanemarljiv del današnjega slovenskega prostora. S tega stališča je knjiga, ki se odlikuje po svoji širini, natančnosti, preglednosti in jasnosti zanimiva tudi za slovenske strokovnjake, pa tudi za širšo ciljno skupino ljubiteljev antične zgodovine, saj je kljub svoji strokovnosti napisana v prijetnem poljudnem tonu.

Julijana VIŠOČNIK

Andreas Kakoschke: *Ortsfremde in den römischen Provinzen Germania inferior und Germania superior. Eine Untersuchung zur Mobilität in den germanischen Provinzen anhand der Inschriften des 1. bis 3. Jahrhunderts n. Chr.* Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption 5. Bibliopolis, Möhnesee 2002. ISBN 3-933925-26-6. 673 str.

Pred nami je knjiga, ki je izšla kot peti zvezek v zbirki Osnabrücker Forschungen zu Altertum und Antike-Rezeption. Tematika dela je zanimiva, saj se je avtor epigrafskega imenskega materiala lotil z novega zornega kota, ki bo nedvomno navdihnil tudi druge raziskovalce predvsem zaradi uporabnosti rezultatov, ki so se pokazali že pri prvi taki študiji. Avtor se geografsko omeji na provinci *Germania inferior* in *superior*; njegov namen je pokazati vse vidike priseljevanja oziroma preseljevanja: vzroke in povode le-teh, socialne posledice, motive za spremembo kraja bivanja, pa seveda tudi predstavnike socialnih plasti, ki so bili v teh spremembah najbolj zastopani.

Avtor nam v uvodu pojasni namen dela in predstavi vprašanja, na katera želi z njim odgovoriti. V raziskavo je pritegnil vse osebe omenjene na napisih v germanskih provincah, za katere se lahko dokaže ali vsaj upravičeno domneva prostorska mobilneta. Zanima ga, kakšni so bili motivi, da so posamezniki ali skupine zapuščali domače kraje. Ugotoviti želi, ali so obstajali tesni stiki med obema germanskima provincama, iz katerih regij imperija so priseljenci prihajali in ali je bilo priseljevanje z juga in zahoda močnejše kot tisto iz obdonavskih provinc. Svojo pozornost posveti tudi preseljevanju žensk ter samemu procesu preseljevanja, ki se je moral skozi stoletja vsaj malo spreminjati. Avtor že na začetku opozori na znano dejstvo, da so bili motivi za spremembo kraja v antiki večinoma gospodarski, poleg tega pa ne smemo pozabiti na posebno vlogo trgovcev, obrtnikov, umetnikov ter legionarjev in vojakov v pomožnih četah. Priseljevanje in preseljevanje v rimskih provincah je nedvomno potekalo in nikakor ni bilo omejeno samo na mejna področja. Delo je časovno omejeno na prva tri stoletja po Kr.

Na naslednjih straneh avtor pojasni, kako prepoznamo "tujce" na epigrafskih spomenikih. Na napisih je namreč omenjeno izredno malo oseb z navedbo porekla. Pogostejše se to sicer zgodi v primerih, ko gre za vojake, kar je glede na njihov način življenja povsem razumljivo. *Origo* (izvor) posamezne osebe je velikokrat podan s pomočjo besed: *domo* (iz kraja), *patria* (iz domovine), *natione* (po narodnosti) ali *civitate* (iz mesta/ljustva). Ime svobodnega rimskega državljanja je bilo na napisih sestavljeno iz več delov: *praenomen* (prvo ime), *nomen gentile* (družinsko ime), filiacija, *tribus* (okrožje), *cognomen* (osebno ime), redkeje je sledila še domovina. Na prehodu 2. st. nava-janje okrožja in domovine pojema, pomembno vlogo pri tem ima nedvomno tudi *constitutio Antoniniana* iz leta 212.

Kot že rečeno, primerov, ko bi na napisu našli tudi poreklo osebe, ni veliko. Zato se je avtor moral zateči k drugim prijemom prepoznavanja "tujcev" v obeh Germanijah. Pomemben element je bila navedba poklica; tudi takrat so namreč obstajali poklici, ki so bili tesno povezani z mobilnostjo in potovanji: trgovci, obrtniki, umetniki, vojaki.

Peregrini se od svobodnih državljanov ločijo že po sami imenski formuli, saj je le-ta sestavljena samo iz dveh delov: